

<https://doi.org/10.15407/fd2023.04.05>

УДК 130.1

Вікторія ШАМРАЙ, кандидат філософських наук,
старший науковий співробітник відділу соціальної філософії
Інститут філософії імені Г.С. Сковороди НАН України
01001, Київ, вул. Трьохсвятительська, 4
vicssha@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0003-0936-5404>

ВІЙНА ЯК ЗНЕЦІНЕННЯ ЦІННОСТЕЙ У ГЛОБАЛЬНОМУ СВІТІ

Стаття присвячена трансформаціям та кризі цінностей в умовах глобального світу. Аналізується генеалогія цінностей як способу існування та обґрунтування нормативності, власного Модерну. В цьому контексті цінність зіставляється з вартістю. Як перша, так і друга є редуціями, притаманними модерному способу буття. Вартість уособлює зведення до одного знаменника абстрактної праці складного, гетерогенного, якісно розмаїтого світу зовнішніх благ доіндустріального суспільства. Так само складно структурована і гетерогенна дійсність належного набула вигляду єдиного простору цінностей. В цьому контексті виділяються теоретичні обмеження пан-виробничого погляду на історичний розвиток людства. Визначальним симптомом кризи цінностей в глобальній дійсності є нинішня війна, яка за своїм впливом на людство набула де-факто світового характеру. Війна як характеристика сучасного світу має значення не сама по собі, а як вираження дедалі більшої ролі насильства в житті глобальної цивілізації. Своєю чергою, зростання насильства та примусу, є виявом ще більш глибокого процесу — знецінення цінностей. Знецінення цінностей означає деградацію не тих чи тих конкретних цінностей, а взагалі ролі інстанції належного в людській життєдіяльності. У зв'язку з цим виникає засадове питання про перспективу подолання знецінення цінностей. За аналогією з трьома визнаними парадигмами філософування (буття, свідомість/суб'єкт, мова) виділяються три історичні парадигми нормативності: надперсональні незаперечні приписи («заповіді»); опосередковані особистою рефлексією та визнанням зобов'язувальні значущості (цінності); утримання — негативні нормативні презумпції, спрямовані на забезпечення мирної продуктивної взаємодії за умови гарантованих автономій учасників інтеракцій. Розвиток нормативної практики таких утримань може розглядатися як можливий сценарій подолання знецінення цінностей в глобальному світі.

Ключові слова: цінності, війна, насильство, глобалізація, суспільство, вартість, виробництво.

Цитування: Шамрай, В. (2023). Війна як знецінення цінностей у глобальному світі. *Філософська думка*, 4, 5—20. <https://doi.org/10.15407/fd2023.04.05>

Майже півтора століття тому Фридрих Ніцше оголосив «переоцінку всіх цінностей». Вираз «досвід переоцінки всіх цінностей» є підзаголовком «Волі до влади», посмертно виданої компіляції начерків філософа¹. Однак навіть ще у передмові своєї праці раннього, дозаратустрівського періоду, «Людське, надто людське» (1878) він ставить питання «чи не доречно перевернути *всі* цінності?» Так починається історія цінності як філософського концепту.

Оскарження цінностей у глобальному світі

На сьогодні, в третій декаді XXI століття, доводиться казати не про переоцінку, а про *знецінення цінностей* як таких, про втрату ними свого ключового ефекту інстанцій нормативності. Світова війна, яка стала стійкою відзнакою сьогодення, виявляє це очевидним чином. Звісно, театром воєнних дій не став (чи ще не став) весь світ — війна нині локалізована в Україні та Палестині, Ізраїлі. Однак вона, безумовно, вже набула масштабів всесвітнього явища. Право називати її світовою виникає саме з цього загальносвітового ефекту. До неї вже дотичні та в той чи інший спосіб залучені десятки країн. Залучені у вигляді фінансової, політичної, гуманітарної чи військової підтримки однієї зі сторін. Досить згадати півсотні країн, яких збирає Рамштайн; чи десятки країн, що приймають у себе українських біженців. Понад те, всесвітнього характеру нинішній війні надає і те, що, по-перше, вона не є локальним військовим конфліктом і зазіхає на світовий політико-правовий порядок, значною мірою вже зруйнувавши його. По-друге, все відчутніше вона набуває характеру протистояння демократичного світу та світу авторитарних й відверто деспотичних (на кшталт Північної Кореї) режимів (своєрідна «вісь зла» сучасного світу). Зрештою, по-третє, очевидно, що війна має тенденцію до поширення, і про можливі масштаби конфлікту в близькому майбутньому можна тільки здогадуватися.

Разом з тим, сама війна, хоч би й зростаюча у своїх масштабах — це лише верхівка айсберга. Тілом цього айсберга є все більш потужна і поширена *роль насильства в сучасному світі*, загальна зміна режиму людської життєдіяльності та людських інтеракцій, в яких насильство й примус посідають все вагомніше місце. Однак навіть насильство в структурі людської життєдіяльності та політичних стосунків є лише другим шаром сучасної реальності глобального світу. Ще глибшою його підвалиною є *глибока деградація нормативності як такої* — криза інстанції належного в структурі людського буття взагалі. Якраз на цьому вимірі глобальної дійсності — у її третьому шарі — і буде зосереджена ця розвідка, провідна ідея якої полягає в тому, що нині світ переживає маргіналізацію та руйнацію належного як такого. Це потужна трансформація способу організації життєдіяльності людини, що

¹ Хоча сам Ніцше каже про намір написати таку книгу наприкінці праці «Генеалогія моралі» (1887), надалі він орієнтується якраз на твір «Проба переоцінки всіх цінностей» як свій magna opus. Компіляція його сестри Ферстер-Ніцше поєднала ці дві назви.

все відчутніше денормативізується і набуває спонтанного характеру з переважним ефектом гри сил та інтересів. Саме цю трансформацію покликано виразити поняття «знецінення цінностей», оскільки саме цінності складають осердя сучасної нормативності.

Модерний виток вартості та цінності

Цінності, як вже зазначалося на початку цієї розвідки — ледь не наймолодший з фундаментальних концептів філософського (і навіть ширше — гуманітарного) мислення. Його вік нараховує лише близько півтора століть, починаючи з Ніцше та неокантіанців, які вводять його в широкий теоретичний обіг та надають всі права інтелектуального громадянства. Можна по-різному пояснювати цю обставину. Одним з найбільш вагомих пояснень буде зв'язок з модерною антропологією — способом життєдіяльності і загалом онтологією людини Модерну. Адже цінність є лінгвістичним аналогом іншого потужного теоретичного концепту — *вартості*², який в Новий час став наріжним каменем розуміння продуктивності людського існування. Тим смисловим осердям життя, яким була молитва та спасіння душі в добу Середньовіччя, стали праця та вартість за доби Модерну. Лише в цей історичний період людське існування набуло вигляд самозростаючого виробництва, уможливленого машинною технікою та індустрією.

З цієї цілком реальної особливості індустріального суспільства К. Маркс зробив не надто виправдану екстраполяцію на всю людську історію, надавши виробництву як такому значення базової основи людської дійсності взагалі (і навіть головної детермінанти, засновку всіх людських феноменів). Слід визнати, що історія всієї людської цивілізації від часів її виникнення внаслідок неолітичної революції становила шлях розвитку виробничої цивілізації. Однак два суттєвих обмеження, які властиві цій констатації, не були Марксом ані враховані, ані хоча б зауважені.

Перше полягає в тому, що універсальне та визначальне значення виробництва властиве лише добі цивілізації. І хоча це надзвичайно вагомий період історії, що нараховує приблизно останні 5—6 тисяч років, однак тривалість існування людини є незрівнянно більшою і охоплює десятки тисяч років. Причому мова має йти не просто про тривалість, а й про значущість культурних здобутків та досягнень двох основних епох історії людства (якщо вже використовувати «економічний» критерій) — присвоєння та виробництва. Не дивно, що сучасна свідомість не осмислює те, скільки важливих фундаментальних відкриттів здійснило первісне суспільство. Цивілізація отримала ці досягнення як певні культурні очевидності — здобутки, якими просто користувалася, не зважаючи на їх складну генеалогію. Те, що було досягненням творчого генія первісної людини, перетворилося на просту даність, від якої

² Вартість та цінність в європейських мовах позначаються одним й тим самим словом: value — англійською, valeur — французькою, Wert — німецькою.

відправлялися культурні, соціальні, ментальні практики пізнішої — цивілізаційної — епохи. Доводиться констатувати, що попри всю начебто глибоку рефлексійність сучасного гуманітарного розуму, попри всі зазіхання об'єктивності наукового знання та розуміння, сучасна свідомість зберігає наївність дитячого погляду на речі. Дитина сприймає як безумовну даність форми, в яких відбувається її «олюднення» та плин життя — вони є начебто «самі собою» та іншими бути не можуть. І водночас їй властивий своєрідний «нарцисизм» — дійсність для неї полягає в тому, що власне з нею відбувається та існує в дотичності до неї (це те, чим вона безпосередньо живе). Таке світосприйняття та конституція дійсності цілком природні для дитини і загалом свідомості з ще не розвинутою рефлексією. Однак наразі йдеться про сучасне гуманітарне мислення, що всотує в себе набутки століть потужної інтелектуальної роботи та наукових досліджень. Аберация зору, цілком природна у дитини, неочікувано виявляє себе й у найповажнішій теоретичній оптиці нашої сучасності.

Втім, наші дні дають приклади значно шокуючих інверсій життєдіяльності людства. Очевидне сповзання глобального людства в архаїку начебто давно віджилі і нікому не потрібної війни, примітивні й упереджені реакції мас людей, інтелектуалів та урядів на сучасні драматичні і катастрофічні події навіюють сумний висновок, що цивілізованість людини та сполучена з нею інтелектуальна виучка й на сьогодні складає доволі відкрите питання. Понад те, чимало подій та масових людських виявів викликають питання здатності людини до здорового глузду, до користування розумом взагалі — чи влади над нею стихії нестямності та безумства. І те, що приклади цього являють не лише, приміром, зубожілі маси Близького Сходу, а й когорта лівих інтелектуалів провідних західних університетів, змушує наново задуматися над природою та потенціалом гуманітарних наук, які є провідною культурною практикою сучасності в царині організації, орієнтації та сенсоповнення людської свідомості.

Отже, перше обмеження, яке цілком ігнорує пан-виробничий погляд на феномен людства, полягає у теоретичному знеціненні первісної епохи та її культурних здобутків і зосередженні погляду виключно на історії цивілізації. Втім, навіть в пан-виробничій оптиці Марксового погляду на історію є прикметна обмовка. Засновник «матеріалістичного розуміння історії» зазначає, що в способі виробництва всіх докапіталістичних формацій неусувним чинником господарювання був «позаканонічний примус». Понад те, навіть зачином власне капіталістичного господарювання є так зване «початкове накопичення», яке здійснюється аж ніяк не економічними, а чисто насильницькими засобами, які Маркс яскраво живописує наприкінці першого тому «Капіталу» (Маркс, Енгельс, 1965: гл. 24). Лише ринкова економіка створює механізм ненасильницької регуляції виробництва. Відомий дослідник ринку П. Розанвалон зазначає: «Формальним ієрархічним структурам влади й управління ринок протиставляє можливість іншого типу організації суспільства та

прийняття рішень, який віддалений від будь-якої форми влади: ринок здійснює автоматичне коригування, виконуючи переміщення й перерозподіл, і при цьому воля окремих індивідів взагалі та «еліт» зокрема не відіграє жодної ролі» (Розанвалон, 2006: с. 8). Однак чільна роль ринку — зовсім недавнє історичне явище, конгеніальне індустріальному суспільству і обмежене добою модерну. Хоча і в його механізмі не все так просто. Авторитетний американський економіст М. Олсон відмічав певний ефект примусу й у ринковому механізмі: «Підхід добровільного обміну і транзакційних витрат, не може сам по собі пояснити деяких позитивних результатів, навіть коли ці результати спостерігаються на соціально ефективних ринках. Деякі транзакції не потребують додаткових процедур чи зусиль для свого здійснення... Інші транзакції не є самодостатніми в цьому сенсі і відбуваються тільки тоді, коли відомо, що у разі потреби їх виконання забезпечить третя сила шляхом примусу» (Олсон, 2007: с. 59). Аналізуючи логіку колективної дії в іншій своїй праці, М. Олсон так само обережно ставиться до можливостей суспільної консолідації, що виключає примус. Він писав: «Великі (латентні) групи не схильні до участі в організації задля досягнення її цілі шляхом добровільної, раціональної дії членів групи, навіть якщо наявний консенсус» (Олсон, 2004: с. 85). Доходимо висновку, що влада та панування, а не власне праця та диспозиції господарювання, виступають основою обігу та використання благ для переважної частини навіть історії цивілізації, чим підважується головний пояснювальний принцип Маркса.

Друге обмеження щодо пан-виробничого бачення історичного розвитку людства оприявнює наш час. Індустріальній добі фундаментальна значущість та роль виробництва здавалась незаперечною та вічною. Сама світоглядна та теоретична маргіналізація первісного суспільства, схарактеризована вище, закономірно постає з погляду, який визначає дійсність за критерієм виробничих здобутків. Звісно, масштаби «первісного господарювання» виглядають вельми скромно порівняно з часами цивілізації (інше питання, чи цим варто міряти значущість та здобутки первісної епохи). Сучасна інформаційна епоха підважує значущість виробництва з, так би мовити, іншого боку. Вона все більш виразно оприявнює ту обставину, що доба виробничої цивілізації (а іншої людство просто не знало у своїй історії) добігла кінця (докл. див.: Пролеєв, Зимовець, Кобець, 2023: сс. 35—52). Це означає радикальну зміну системи соціокультурних координат, в яких існує людина — її життєвих пріоритетів та цілей, моделей поведінки, режимів достовірності, форм праці та комунікації тощо. Предметне ставлення до світу, яке було стрижнем і смисловим осердям всіх практик, втрачає ґрунт та значущість.

Звісно, завершення ери виробничої цивілізації не означає згортання самого виробництва, яке продовжує зростати і досягло небачених в історії людства масштабів. Передусім йдеться про міграцію людей зі сфери виробництва та втрату цієї сферою діяльності значення незаперечного пріоритету та соціальної домінантності. Ще півстоліття тому суспільство було насамперед

суспільством промислової праці, в якому клас робітників складав більшу частину населення. Наразі ця картинка назавжди поринула у минуле. Науково-технічна революція, яка зрештою привела до нинішнього домінування інформаційних технологій, кардинально змінила цей характер людської дійсності. На цьому варто наголосити, оскільки якраз з добою індустріального суспільства пов'язане панування вартості як спільного знаменника людської продуктивності й навіть підгрунтя відносин в усіх сферах життєдіяльності, зокрема й у вельми далеких від суто виробничої. Чому виник цей ефект? В доіндустріальну епоху речі та практики їх продукування існували як конкретні блага, нередуковані одне до одного. Звісно, процес обміну, торгівлі, грошового ужитку утворювали їх певну співмірність та баланс в господарчому вимірі. Однак глибока відмінність праць, що створювали речі та загалом артефакти, наявність не просто спеціалізованих професійних процесів їх продукування, а особливих субкультур, що забезпечували існування та відтворення цих процесів, унеможлилювали їх редукцію до якоїсь однієї характеристики або чинника. Сама корисність речей була різної, мало сумірною одна з одною.

Промислова революція та породжене нею панування машинної техніки змінило цей стан речей. Тепер річ продукувалася не конкретною працею і притаманною їй майстерністю виробника, а абстрактною працею робітника на верстаті. Речі перетворилися на «продукцію», вправність майстра поступилася гомогенній тривалості робочого часу. Ця зміна характеру виробничого процесу і стала основою для торжества вартості не просто як економічної категорії (звісно, обмінна вартість існувала вже тисячі років), а як універсального, тотального чинника всіх складових людського буття. Сенси речей як конкретних благ були поглинуті всезагальним означником вартості. Вартість та її універсальне грошове вираження — ціна — стали головним критерієм корисності й значущості. Це відбулося спочатку у сфері речей (власне, стосунків людей з приводу речей), а потім швидко охопило й інші сфери життєдіяльності. Сама людина стала певним еквівалентом вартості, про що свідчить розхожий вираз капіталістичної доби «скільки вартує ця людина?» (йдеться про рівень її доходів та статків).

Генеалогія та сенс цінностей

Це маленьке занурення в історію набуття вартістю універсального соціального значення знадобилося нам для того, щоб окреслити передумови появи феномену цінностей. За доби індустріального суспільства — власне, доби Модерну — у сфері норм, себто належного, відбулося щось подібне до трансформації у сфері благ. Як складний, гетерогенний, якісно розмаїтий світ зовнішніх благ перетворився на універсальний гомогенний простір різноманітних вартостей (відмінних між собою по суті лише кількісно), так само складно структурована і гетерогенна дійсність належного набула вигляду єдиного простору цінностей. Як позбавленому належної критичної рефлексії погляду

здається, що «виробництво було завжди», й понад те — було визначальним щодо всієї системи людських стосунків, так само може здаватися, що «цінності були завжди». Насправді феномен цінностей — їх виникнення та існування як способів організації та обґрунтування різних форм суспільної нормативності — потребує культурно-історичної, і власне теоретичної, локалізації. На протипагу цьому, сучасний гуманітарний розум вживає поняття цінностей без належних методологічних застережень, використовуючи його у широкій культурно-історичній ретроспективі, коли може йтися про цінності античного поліса чи християнського світогляду, приміром. Такою є загальна практика сучасного мислення, яка беззастережно застосовує власні концепти до інокультурних реалій. Поняття цінностей тут не є виключенням, а стоїть в ряду багатьох подібних випадків. Так сучасне мислення прокладає свій шлях розуміння дійсності й цьому годі заперечувати. Але водночас, приділяючи увагу строгості розуміння, слід зауважити ефект самоомани, який часто в таких практиках осмислення виникає. Проблема не в тому, що поняття цінностей з'явилося лише у ХІХ столітті. Відповідне слово і його значення існували й значно раніше. Але не існувало ціннісного мислення і ужитку нормативності в режимі цінностей, тобто належне не поставало у вигляді цінності.

Як уже зазначалося, суто лінгвістично вартість та цінність в європейських мовах позначаються одним словом. Однак у власне смисловому плані йдеться про суттєву, навіть принципову відмінність цих *понять*, пов'язаних з різними вимірами людського буття. Перший з цих вимірів — умови та засоби людського існування: те, що Аристотель називає «зовнішніми благами», відокремлюючи їх від двох інших видів благ (Аристотель, 2008). Другий стосується не статків людини та її придбань, а інстанції належного в людському існуванні, інакше кажучи — *нормативності*. Людина завжди є не просто певне суще, а те, що *має бути*. Поруч зі світом *властивостей* для людини завжди існує не менш важливий і дієвий світ *норм*. Історично нормативність утворювала складну гетерогенну систему різноманітних за джерелами нормативних чинників, поля яких частково перетиналися, частково були відокремленими, між якими існували тісні зв'язки, дифузії і водночас взаємозаперечення. Звичай, моральний імператив, юридичний закон, сакральна настанова утворювали плетиво розмаїтих смислів та нормативних ефектів, якими була просякнута вся сфера людської життєдіяльності. Доба Модерну та все більш визначальне предметне ставлення до світу призвели й у царині належного ефект, подібний до редукції конкретних благ до вартості у сфері людської продуктивності. Цінність набула значення універсальної форми існування належного. Точніше, вона стала їх підставою, осердям та способом обґрунтування в їх домаганнях значущості. Не випадково неокантіанці, які підносять теоретичне значення цінностей, гіпостазують їх навіть в окреме «царство буття», рядоположне з «дійсністю», як це робить, зокрема, Г. Рікерт (див.: Rickert, 1910: SS. 11—19). Він прямо стверджує: «Окрім дійсності

(Wirklichkeit) мають місце ще цінності (Wert), значущість яких ми хочемо зрозуміти. Тільки ці дві сфери, цінності та дійсність, узяті разом, уможливають те, що заслуговеє іменуватися світом» (Rickert, 1910: S. 11).

Однак набуття цінністю універсального концептуального значення має більш витончений характер. У світоглядному плані модерна редукція всіх форматів та видів належного до цінностей виглядала досить парадоксально. У Ніцше поняття цінності з'являється не окремо — цінність як цінність — а в контексті особливої події: переоцінки всіх цінностей. Справа виглядає не так, що цінності існували, а потім їх стали переоцінювати. Навпаки — сам процес переоцінки належного як такого породив новий формат його існування у вигляді цінностей. В цьому і полягає парадокс: цінності як цінності конституювалися в процесі їх переоцінки. Гайдегер звертає увагу на ефект цього парадоксу, аналізуючи вчення Ніцше. Він справедливо зазначає, що саме переоцінкою цінностей буття вперше осмислюється як цінність, внаслідок чого сама метафізика стає мисленням у цінностях (Heidegger, 1997).

Отже, цінності — критично-рефлексивне перетворення засад нормативності, щодо яких відкривається можливість їх цілеспрямованого покладання, перетворення, змін та скасування. Належне, що існувало у безумовності власної значущості, в режимі цінностей перетворюється в предмет обговорення, визнання чи спростування, інакше кажучи — переоцінювання. Лише з відкриттям можливості цілеспрямованих, свідомих практик переоцінювання цінностей, виникають самі цінності як цінності. Вони є особливим способом існування підвалин та настанов належного за умови дискурсивно-рефлексійного обґрунтування людської життєдіяльності — власної поведінки та взаємодії з іншими людьми. Їх виникненням позначається істотний зсув у способі існування нормативності, яка перестає бути чимось надперсонально заданим, а передбачає індивіда, конкретну особу в ролі учасника конституювання належного. Інакше кажучи, відколи людина не лише приймає певну нормативність (не суттєво чи підпорядковуючись їй, чи нехтуючи), а сама є самодіяльним чинником її конституювання, виникають цінності. Чи, ліпше сказати, засади нормативності (чи спосіб існування належного) набуває вигляду цінностей.

Поняття цінностей зазвичай пов'язують з визнанням значущості, а відтак з людською суб'єктивністю. Наприклад, Стенфордська філософська енциклопедія визначає цінність через оцінку позитивної значущості: «речення, у яких «добре» є предикатом масового терміну, становлять центральну частину традиційної аксіології» (Stanford, 2021). Виникає враження, що цінність обумовлена тим, чому сама людина надає перевагу як значущому та відображає міру цієї значущості. Активність суб'єкта у конституюванні цінності справді має істотне значення. Однак це лише «половина правди». Ключовим у цінності є не тільки ефект значущості, а й те, що ця значущість *зобов'язує* людину певним чином. Цінність передбачає режим належного — вона визначає, що людина повинна робити, як діяти і, головне, *якою бути*.

Цінність, що не досягає такого ефекту, може називатися цінністю лише умовно і стоїть ближче до особистого уподобання.

Цінність стає цінністю лише у самовідношенні людини в контексті її власне людської автентичності. Тобто недостатньо зауважити нормативний ефект цінностей — важливо довести його до самовизначення людини, до визначального для неї сенсу людяності як такої. Отже, цінність є способом існування людської достеменності, засвідчення людини в її спроможності насправду бути людиною. З цінністю (і у вигляді її) з'являється рефлексійне опосередкування належного, яке таким чином позбавляється своєї безумовності — незаперечності «вищої настанови», по суті сакральної заповіді.

Глобалізація як виклик режиму цінностей

Нині глобальний світ переживає кризу режиму цінностей, що виявляється у все більш впевненій реактуалізації «права сили», повернення чинника насильства та примусу як звичайних засобів в обіг як міжнародних відносин, так і більш широке поле суспільних взаємодій (остання метаморфоза наразі менш очевидна, але це пов'язано лише з існуванням більш потужного режиму нормативності всередині суспільств, ніж у міжнародних стосунках. Насправді те, що називають авторитарними режимами якраз і є втіленням «права сили» як чинника внутрішньої самоорганізації суспільств і на сьогодні йдеться про «світ авторитаризму», консолідацію авторитарних режимів як світової потуги, а не про окремі випадки авторитарного устрою). Війна є найбільш гострим симптомом і виявом цього стану речей.

Виникає питання про природу цього явища, цієї, без перебільшення, цивілізаційної кризи. Чи зумовлена вона окремими соціально-політичними ексцесами, на кшталт імперського реваншизму Росії та своєрідного великодержавного ресентименту, чи причина є глибшою — і в самій конституції глобального світу закладені передумови цього катаклізму?

Глобальний світ постав як співіснування розмаїтих ціннісних систем, кожна з яких заявила свої домагання значущості. Єдиним спільним знаменником цього співіснування виявилось відкидання редукації відмінних культурних цінностей до однієї універсальної форми і збереження їх змістової автономії. Цей якщо не принцип, то узгодженість режиму взаємодій в глобальному світі, ставала все потужнішою мірою послаблення модерних засад організації соціальності та життєвих практик. Ще в середині ХХ століття людство консолідувалося в Організацію Об'єднаних Націй, одностайно прийнявши за основу Декларацію прав людини (1948). На сьогодні повторення такої одностайності видається доволі проблематичним. І це в основі своїй є наслідком не існування різниці чи навіть контраверсійності несхожих ціннісних систем. Саме по собі ціннісне розмаїття не лише не перешкоджає розвитку людства, а радше стимулює його. Проблема полягає в іншому; точніше, проблеми тут дві.

Перша полягає в тому, що не напрацьовується дієвий режим співіснування відмінних цінностей та систем нормативності. Вочевидь, старі

концепції толерантності та діалогу є недостатньо ефективними для цього, а нова парадигма не вироблена. Тому проблема не в самій по собі різниці та неподібності цінностей, навіть їх контраверсійності, а у відсутності ефективного режиму їх співіснування. Цінності в глобальному контексті виглядають як те, що має обмежену, локальну дієвість — призначену для, так би мовити, «внутрішнього ужитку». Ще Кант звертав увагу на уразливість ідеї громадянського суспільства, яке поширює свої повноваження на людей всередині суспільства, але не охоплює сфери інтерацій між суспільствами (що оприявнюється у відсутності феномену всесвітнього громадянського суспільства). Відповідно простір міждержавних стосунків залишається слабо врегульованим, фактично «диким полем», нормативна впорядкованість якого є фрагментарною і спорадичною. Це й не дивно, бо глобальний світ, реальність всепланетного людства — історично зовсім молоді явища. Але очевидно, що без належного осмислення способів існування цієї нової єдності людей, можна очікувати лише все більш потужних катаклізмів політичного, соціального, економічного ґатунку, зростання потуги практик насильства та війни з вельми сумною перспективою для майбутнього людства.

Це відсилає до другої, ще істотнішої проблеми глобальної дійсності. Вона полягає у все відчутнішій перевазі чинника сили і примусу в структурі відносин. Іншими словами, можна казати про кризу чи занепад нормативності як такої.

Є достатньо підстав припустити, що режим людського існування у глобальному інформаціональному середовищі та новітній соціальності, яка все відчутніше набирає мережного характеру, призводить до послаблення та деградації інстанції належного в структурі людської життєдіяльності. Питання не в тому, яка саме система нормативності бере гору і наскільки вона узгоджується з пріоритетами наявного соціально-політичного порядку. Йдеться про певний занепад ефекту нормативності загалом. Його можна висловити, зокрема, як переважання інстанції інтересів над інстанцією цінностей. Безпосередні прагнення, бажання, уподобання беруть гору над внутрішніми зобов'язаннями. Про подібний стан речей передчасно казати як про доконаний факт, йдеться про припущення, поживу якому надають численні події сьогодення, й передусім зростаючий рівень насильства в сучасному світі. Понад те, можна констатувати не лише зростання насильства та практик примусу, а якусь нелюдську лютість застосунків сили. Здається, сучасна людина шукає можливості скинути шати цивілізованості та людської гідності, з задоволенням віддаючись потягам безчинства та звірства. Йдеться, природно, не про всіх представників роду людського, але про доволі показову матрицю поведінки, яку можна спостерігати від катів Бучі до нелюдів в кібуці Кфар-Аза. Потребує досліджень, як ці антропологічні метаморфози пов'язані з особливостями глобального інформаціонального світу, але можна передбачити існування такого зв'язку і його вірогідний «нерв» — знецінення цінностей, деградація ролі інстанції належного в структурі буття людини.

Характерно, що подібне фіаско людяності не лише відбувається, а й відкрито публічно оголошується. Показовою в цьому плані є заява Путіна в недавньому інтерв'ю Медіакорпорації Китаю. Він буквально сказав: «Порядок, що ґрунтується на правилах. А ви коли-небудь бачили ці правила? Ні, тому що їх ніхто ніколи не писав і ніколи ні з ким ніхто не погоджував. Як можна говорити про порядок, заснований на правилах, яких ніхто не бачив? З погляду здорового глузду це нонсенс, це якась нісенітниця. Але це вигідно для тих, хто пропагує такий підхід, тому що якщо цих правил ніхто не бачив, це означає, що ті, хто говорить про це, самі вигадують ці правила час від часу так, як їм це вигідно» (Путін, 2023). Це неприховане брутальне відкидання чинника нормативності лідером ядерної держави здається неможливим, але будь-хто може у ньому пересвідчитись. Прикметно і те, що слова належать очільнику країни, яка підписала безліч міжнародних договорів, за якими прийняла на себе численні зобов'язання в різних сферах діяльності. Напрошується простий очевидний висновок: керманічі Росії жодним чином не сприймають ці договори як норми власних дій, цілковито ними нехтуючи. Вочевидь, Росія сприймає лише чинник сили як вагому підставу для своїх дій. Для такої свідомості війна неминуча. Адже війна починається не тоді, коли стріляють гармати, а коли відкидаються засади нормативності. Досить зробити цей жест — і постріли не забаряться.

Після цінностей?

Підважування чинника належного можна спостерігати в самому способі буття сучасної людини. Однією з показових рис є все відчутніше перетворення сучасної людини на користувача інформаційних технологій. За їх допомогою вона реалізує свої запити праці, творчої самореалізації, побуту, дозвілля, освіти, особистих стосунків тощо. В основі своєї таке користування передбачає режим чистої функціональності. Людина стає функціонером інформаційних систем. Навіть інші люди в цьому режимі постають лише як певні ніки, інформаційні персонажі та кластери. Утворюється широке поле взаємодій, в якому мінімізується відповідальність, вага зобов'язань, значущість вимог та інші складові нормативної поведінки, включно з цінностями. Розмивається сама людська ідентичність, оскільки в інформаційному просторі особа часто перетворюється на свавільно сконструйованого персонажа, надійна верифікація якого здебільшого неможлива. Можна припустити, що подібний режим існування, який передбачає антропологію сингулярності, є одним з вагомих чинників занепаду механізму належного, знецінення цінностей та, зрештою, ерозії людяності в глобальному світі. Логіка сили та примусу, відродження війни в цьому контексті виглядають закономірним наслідком глобальних трансформацій життя всепланетного людства.

Знецінюванням цінностей підважується модерна культурна та ідейна спадщина, відбувається розрив з модерном і його цивілізаційними здобутками. Учасниками та дієвцями цього процесу є не тільки авторитарні режими чи

загалом країни «глобального Півдня», які мають фантомні болі колоніалізму або переживають цілком сучасний синдром антиамериканізму. В певній розмірності, як не парадоксально, причетні до нього і західні суспільства — певні їх політичні сили, соціальні групи, корпорації тощо. Не вдаючись в аналіз складу цих сил, позначимо лише їх спільний знаменник — він полягає у перевазі інтересів над цінностями. Коли західна фірма, керуючись принадою прибутків, веде бізнес з країною-агресором і фактично фінансує війну, яка відбувається не «десь там», а безпосередньо загрожує миру в Європі та руйнує його, це таке саме нищення модерних цінностей, як і безчинства нестямних натовпів на Близькому Сході під антизахідними гаслами. Коли впродовж довгих років уряд найпотужнішої європейської країни замість послідовного вибудовування європейської архітектури безпеки (зокрема й енергетичної) вперто створював патологічну залежність своєї країни від російських енергоносіїв, поєднуючи це з фактичним нищенням власної армії, це також діяльність в режимі знецінення цінностей, брутального нехтування цінностями заради інтересів примітивного зиску і не менш примітивної пихи (цілком вірогідно поєднаною з корупційною складовою).

Процес знецінювання цінностей в глобальному світі, оприявнений зростаючим насильством та війнами, висуває питання про подальшу долю цінностей. Як досягти міцного миру та не просто припинити поточні війни, а унеможливити війну як засіб міжнародних стосунків? Адже припинена війна — аж ніяк не дорівнює миру. Доводиться говорити про ці речі з огляду на доволі потужний потік пропозицій з різних джерел про «перемир'я», «припинення бойових дій» тощо без жодного натяку на приборкання агресора. Немов би незрозуміло, що мир — це припинення агресії та ліквідація її наслідків, а не просто «припинити стріляти», легалізуючи цим здобутки загарбника, анексію територій та полон мільйонів людей, і — не останній фактор — торуючи цим шлях до нової війни вже невдовзі. Цим сумнівним миротворцям варто було б згадати чітке визначення Канта: «Жоден мирний договір не повинен вважатися насправду таким, якщо за його укладанням таємно зберігається основа нової війни. Бо інакше це буде лише перемир'я, тимчасове припинення військових дій, а не мир, який означає закінчення всякої ворожнечі» (Kant, 1795). З цього випливає, що прихильники формули «припинити стріляти» дбають зовсім не про припинення війни в Україні і не про мир у Європі, а про власний корисливий інтерес — щоб війна не заважала їх власним справам на сьогодні. А що буде завтра, і чи не обернеться сьогоднішнє припинення бойових дій (а по суті капітуляція України та заохочення агресора) полум'ям війни вже у власному домі «миротворців» не спадає їм на думку. Якось соромно після цього нехтування елементарними засадами здорового глузду згадувати про поважну тисячолітню традицію європейської раціональності та видатних філософських здобутків. Не кажучи про те, що подібний сценарій з точністю повторює стратегію «умиротворення агресора», якому творці Мюнхенської змови згодовували у 1938 чехословацькі Судети, а тепер так само

хочуть згодувати південь України, сподіваючись чомусь на мир. Але чи мир прийшов після Мюнхена, чи світова війна? Риторичне питання.

Спробуємо помислити знецінення цінностей в ширшій смисловій перспективі історичних трансформацій нормативності як такої. Як відправну точку використаємо поширене розрізнення трьох послідовних парадигм, що визначають спосіб роботи і засновки філософського мислення. З цього приводу Ю. Габермас зазначає: «Стало популярним переносити поняття парадигми з історії науки на історію філософії і завдяки поняттям «буття», «свідомість» і «мова» здійснювати грубий розподіл епох» (Габермас, 2011: с. 15); цей поділ кореспондує з апелевським розрізненням онтологічної метафізики, філософії свідомості (суб'єкта) та трансцендентальної семіотики. «Такий парадигмальний поділ усталений для сучасної філософії» (Єрмоленко, 2021: с. 3). З огляду на це в суто концептуальному (а не конкретно-історичному) плані, можемо в перетвореннях режимів нормативності розрізнити три парадигми. Перша — це парадигма безумовних вимог: нормативних приписів, які мають щодо індивіда незаперечну значущість, що незрівнянно перевершують її індивідуальну спроможність судження та волі (це усталені культурні звичаї, релігійні заповіді, задані традицією моделі життя тощо). Непорівнянність окремої людини і цих величних інстанцій належного робить підпорядкування інспірованої ними нормативності єдиною можливою формою поведінки. Спосіб існування належного в межах цієї парадигми позначимо як *заповіді*, йдеться про надперсональний і зрештою сакралізований характер норм і приписів в цьому випадку.

Друга парадигма нормативності уособлюється цінностями, які передбачають ефект належного, опосередкований рефлексійним актом, тобто участю волі та свідомості людської особи. В конституюванні цінності, що відмічалось вище, визначну роль відіграють визнання значущості, свідоме прийняття обов'язку, особиста солідарність з нормою, яка отримує дієвість в конкретних вчинках людини тощо. В цьому сенсі цінність завжди амбівалентна: вона значуща для кожного, але водночас є цінністю «всіх» (тобто відсилає до спільноти тих людей, серед яких відбувається життя особи). Нинішнє знецінення цінностей не останньою чергою пов'язане з деструкцією не просто спільнот, а взагалі спільнотності в сучасному світі (докладніше про це «розмивання спільнот», новітній феномен рою та інші ознаки цього процесу див.: Пролеєв, Шамрай, 2020). Колись Ніцше вивів процес «переоцінки всіх цінностей» — що водночас означало початок існування належного у вигляді цінностей — з відомої максими «Бог помер!»³. Так само

³ До речі, цитуючи ці слова Ніцше, не всі усвідомлюють, *від чого* помер Бог і що тут присутня чітка алюзія на християнський Новий Заповіт. У «Так казав Заратустра» Заратустра в лісі зустрічає старого священика, «останнього папу» і повідомляє йому новину, що Бог помер! І пояснює: Бога «задушило співчуття, ніби він бачив, як людина висіла на хресті і не витерпів цього — отже, любов до людини стала його пеклом, а відтак і смертю... одного дня задушився від великого співчуття» (Ніцше, 1993: с. 257).

знецінення цінностей пов'язане з постанням іншої жорстокої максими: «Людина нічого не варта»; «На особу можна не зважати». Саме ця максима є уособленням нинішніх війн, розв'язаних чи то велетенською державою-терористом, чи то окремою терористичною організацією, яка діє за тією ж логікою. Можливо, нинішня світова криза є провозвістям третьої парадигми нормативності, яка передбачає новий формат існування належного — вже не у вигляді цінностей, а у вигляді негативної форми утримань? Цим теоретичним припущенням, сформульованим у вигляді питання, завершую дану розвідку, відкриваючи простір для діалогу щодо перспектив відновлення життєздатності глобального світу, запорукою якої — життєздатності — безсумнівно є сталий мир, а не війна.

ДЖЕРЕЛА

- Арістотель. (2000). *Політика*. Київ: Основи.
- Габермас, Ю. (2011). *Постметафізичне мислення*. Київ: Дух і Літера.
- Єрмоленко, А. (2021). *Дискурс. Комунікація. Моральність*. Київ: Наукова думка.
- Маркс, К., Енгельс, Ф. (1965). *Твори*. Київ: Політвидав.
- Ніцше, Ф. (1993). *Так казав Заратустра*. Київ: Основи.
- Олсон, М. (2004). *Логіка колективної дії. Суспільні блага і теорія груп*. Київ: Лібра.
- Олсон, М. (2007). *Влада і процвітання. Подолання комуністичних і капіталістичних диктатур*. Київ: КМ Академія.
- Пролеєв, С., Зимовець, Р., Кобець, Р. (2023). *Дискурси в глобальному світі*. Київ: Дух і Літера.
- Пролеєв, С., Шамрай, В. (2020). Глобалізація та сингулярність: трансформація основ сучасної соціальності. *Філософська думка*, 5.
- Путін, В. (2023). *Інтерв'ю В. Путіна Медіакорпорації КНР 17 жовтня 2023*. Взято з: <https://www.youtube.com/watch?v=afDlqQNhsjI>
- Розанвалон, П. (2006). *Утопічний капіталізм: історія ідеї ринку*. Київ: КМ Академія.
- Heidegger, M. (1997). Die fünf Haupttitel im Denken Nitzsches. In: *Gesamtausgabe*. Bd. 6.2. Frankfurt a. M.: V. Klostermann.
- Kant, I. (1795). *Zum ewigen Frieden*. Retrieved from: <https://www.gutenberg.org/cache/epub/46873/pg46873-images.html>
- Rickert, H. (1910). Wert und Wirklichkeit. In: *Vom Begriff der Philosophie /Logos. Internationale Zeitschrift für Philosophie der Kultur*, 1, 1-34. Retrieved from: https://www.digizeitschriften.de/id/51032052X_1910-11_0001%7Clog13?tify=%7B%22pages%22%3A%5B29%5D%2C%22pan%22%3A%7B%22x%22%3A0.585%2C%22y%22%3A0.792%7D%2C%22view%22%3A%22info%22%2C%22zoom%22%3A0.3%7D
- Stanford. (2021). Value Theory. In: *Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Retrieved from: <https://plato.stanford.edu/entries/value-theory/>

Отримано 28.11.2023

REFERENCES

- Aristotel. (2000). *Polityka*. [In Ukrainian]. Kyiv: Osnovy. [=Аристотель 2000]
- Habermas, Yu. (2011). *Postmetaphysisches Denken*. [In Ukrainian]. Kyiv: Dukh i Litera. [=Габермас 2011]
- Yermolenko, A. (2021). *Diskurs. Kommunikation. Moral*. [In Ukrainian]. Kyiv: Naukova dumka. [=Єрмоленко 2021]
- Marx, K., Engels, F. (1965). *Works*. [In Ukrainian]. Kyiv: Polityvydav. [=Маркс, Енгельс 1965]
- Nitzsche, F. (1993). *So sagte Zarathustra*. [In Ukrainian]. Kyiv: Osnovy. [=Ніцше 1993]
- Olson, M. (2004). *The logic of collective action. Public goods and group theory*. [In Ukrainian]. Kyiv: Libra. [=Олсон 2004]
- Olson, M. (2007). *Power and prosperity. Overcoming communist and capitalist dictatorships*. [In Ukrainian]. Kyiv: KM Akademiia. [=Олсон 2007]
- Proleiev, S., Zymovets, R., Kobets, R. (2023) *Discourses in the global world*. [In Ukrainian]. Kyiv: Dukh i Litera. [=Пролеєв 2023]
- Proleiev, S., Shamrai, V. (2020). Globalization and singularity: transformation of the foundations of modern sociality. [In Ukrainian]. *Filosofska dumka*, 5.
- Putin, V. (2023). *Interview of V. Putin by the Media Corporation of the People's Republic of China on October 17, 2023*. Retrieved from: <https://www.youtube.com/watch?v=afDlGQNhsjI>
- Rickert, H. (1910). Wert und Wirklichkeit. *Vom Begriff der Philosophie /Logos. Internationale Zeitschrift für Philosophie der Kultur*, 1, 1-34. Retrieved from: https://www.digizeitschriften.de/id/51032052X_1910-11_0001%7Clog13?tify=%7B%22pages%22%3A%5B29%5D%2C%22pan%22%3A%7B%22x%22%3A0.585%2C%22y%22%3A0.792%7D%2C%22view%22%3A%22info%22%2C%22zoom%22%3A0.3%7D
- Rosenvalon, P. (2006). *Capitalisme utopique : une histoire de l'idée de marché*. [In Ukrainian]. Kyiv: KM Akademiia. [=Розанвалон 2006]
- Heidegger, M. (1997). *Die fünf Haupttitel im Denken Nitzsches*. In: *Gesamtausgabe*. Bd. 6.2. Frankfurt a. M.: V. Klostermann.
- Kant, I. (1795). *Zum ewigen Frieden*. Retrieved from: <https://www.gutenberg.org/cache/epub/46873/pg46873-images.html>
- Stanford. (2021). *Value Theory* // Stanford Encyclopedia of Philosophy, Retrieved from: <https://plato.stanford.edu/entries/value-theory/>

Received 28.11.2023

Viktoria SHAMRAI, PhD, Research Fellow
at the Department of Social Philosophy
H.S. Skovoroda Institute of Philosophy
National Academy of Sciences of Ukraine
4, Triokhsviatytska St., Kyiv, 01601
vicsha@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0003-0936-5404>

WAR AS A DEVALUATION OF VALUES IN THE GLOBAL WORLD

The article is devoted to transformations and the crisis of values in a global world. The genealogy of values is traced as a way of existence and justification of normativity characteristic of modernity. In this context, value is compared with cost. Both the first and second are reductions inherent in the modern way of human existence. Value personifies the reduction of the complex, heterogeneous, qualitatively diverse world of external goods of pre-industrial society to a single denominator of abstract labor. Same, the complexly structured and heterogeneous reality of due acquired the appearance of a single space of values. In this context, the theoretical limitations

of the pan-production view of human historical development are analyzed. The current war, which in its impact on humanity has acquired a de facto global character, is considered as a defining symptom of the crisis of values in global reality. War as a feature of the modern world is significant not in itself, but as an expression of the growing role of violence in the life of global civilization. In turn, the increase in violence and coercion is a manifestation of an even deeper process — the depreciation of values. The depreciation of values does not mean the destruction of certain specific values, but in general the role of the due in human life. In this regard, a key question arises about the prospects for overcoming the process of depreciation of values. By analogy with the three recognized paradigms of philosophizing (being, consciousness/subject, language), three historical paradigms of normativity are distinguished: transpersonal indisputable prescriptions (“commandments”); mediated by personal reflection and recognition of binding significance (values); abstinences — negative normative presumptions aimed at ensuring peaceful productive interaction with guaranteed autonomy of participants in interactions. The development of the normative practice of such abstinences may be with a possible scenario for overcoming the depreciation of values in the global world.

Keywords: *values, war, violence, globalization, society, cost, production.*